

PLEIDOOI VOOR DE VERENIGDE NATIES VAN HET HART

Causerie

Tekst van en gesproken door: Ward Ruyslinck

Zender: VPRO

Datum van uitzending : 2 juni 1963

Zendtijd 9 min.

In een recent manifest, getiteld 'Geen penning, geen pen' en gedrukt en verspreid naar aanleiding van de Schrijversactie in Nederland, maakt prof. Garnt Stuiveling een constatering die bij oppervlakkige beschouwing wel wat aan een gemeenplaats of een holle frase doet denken, maar die bij nadere overweging van een meeromvattende betekenis blijkt te zijn en die bijgevolg onze volle aandacht verdient. 'In het wordende Europa van morgen' schrijft prof. Stuiveling, 'zal de Nederlandse taalgemeenschap meer dan ooit haar zin en haar levenskracht ontleen aan het verantwoordelijkheidsgevoel van de Nederlandse schrijver'. Ik weet heel goed, dames en heren, dat hier in de eerste plaats wordt bedoeld het verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van de taalhistorische evolutie, maar prof. Stuiveling zal het me voorzeker niet kwalijk nemen, wanneer ik zijn uitspraak opneem in een groter verband, wanneer ik er een elliptisch gebruik van maak en het door hem verdedigde verantwoordelijkheidsgevoel uitbreid tot de sociaalhistorische actualiteit. Ik heb inderdaad de indruk dat er naast het taalprobleem – een van de barrières die onze integratie in de Europese literatuur en de Europese cultuur in het algemeen vertragen en bemoeilijken – ook nog een andere remmende factor bestaat waarop meestal niet zoveel nadruk wordt gelegd: de geestelijke onvolwassenheid van een groot deel van onze auteurs, of om het niet zo negatief te zeggen, hun onverschilligheid ten opzichte van de tijdsproblematiek, van de maatschappelijke en historische verschijnselen die het tijdsklimaat bepalen. De wereld maakt thans een ernstige gewetenscrisis door en wij kunnen niet blind blijven voor het feit, dat men zich in het buitenland twintig jaar geleden reeds bewust is geworden van deze crisis – wij bezitten voldoende indrukwekkende literaire getuigenissen die dit bevestigen – terwijl wij, in de Lage Landen, slechts zeer langzaam en weifelend schijnen te ontwaken tot het besef van onze verantwoordelijkheid in deze universele crisis en slechts zeer langzaam en weifelend onze houding daartegenover durven bepalen. Dit verklaart ongetwijfeld tot op zekere hoogte onze min of meer afgezonderde, onze minderwaardige positie in de Europese cultuurgemeenschap. Persoonlijk, dames en heren, ben ik al schrijvend tot het duidelijke besef gekomen van mijn morele verantwoordelijkheid – een gedeelde, maar onafwijsbare verantwoordelijkheid. In onze tijd van gevaarlijke gisting, van een krankzinnige 'Umstaltung der Universalwerte', behoeven de internationale problemen een intenser aandacht én een dringender oplossing dan de nationale problemen. Met andere woorden: wij moeten onze optiek verstellen, wij moeten leren het tijdsbeeld te zien NIET vanuit een Nederlandse of Vlaamse gezichtshoek, maar vanuit een Europese en zo mogelijk vanuit een universele gezichtshoek. Vooral de kunstenaar, in hoc casu de schrijver, dient zich van deze noodzaak bewust te worden. De romancier bijvoorbeeld is vandaag meer dan ooit geroepen om de stem van zijn geweten te laten horen, dat is de

opstand voor te bereiden en te leiden van het vrije menselijk geweten tegen een maatschappij die de verdrukking en vernietiging duldt van de zwakken, rechtvaardigen en onschuldigen, tegen een bestel dat zijn faillissement camoufleert met het lak van een hypocriete schijnbeschaving, dat zijn zware morele schuld tracht te verdoezelen door de bedrogen gemeenschap holle leuzen, utilitaristische beginselen en bedrieglijke ethische waarden op te dringen.

De opstand van het menselijk geweten, dames en heren. Niet alleen tegen het sociale onrecht en de verdrukking dient de schrijver zijn stem te verheffen, maar ook tegen de decadentie, tegen de innerlijke ontbinding, tegen een beschaving die steunt op materialistische beginselen, op de begrippen nut en winst, en die dus geen werkelijke beschaving is. De werkelijke beschaving wordt gedragen door geestelijke waarden. Die geestelijke waarden worden in onze westerse – en heus niet alléén in onze westerse – samenleving hoe langs zo meer verdrongen, in zoverre dat wij vandaag met Faust zonden kunnen getuigen : ‘ich finde nicht die Spur von einem Geist und alles ist Dressur’. Ja, alles is dressuur. Ook dát is een van de kenmerken van de decadentie: de morele dressuur. Wanneer men de mond vol heeft van volksopvoeding en verhoogde levensstandaard, wanneer de militaire paraatheid als verontschuldiging moet dienen of als ruggensteun voor een bedreigde economie, wanneer de Schriftuur wordt misbruikt om rassendiscriminatie goed te praten, dan kan ik in dit alles alleen maar vege tekens aan de wand zien. Voor mij bestaat er niet de minste twijfel over, dat wij in een decadentie leven – en al ben ik me zeer goed ervan bewust, dat het verval van een beschaving door geen enkel individu en zelfs door geen enkele groep kan worden tegengehouden, toch acht ik het de plicht van de romancier (als verdediger van de geestelijke waarden) te getuigen tegen het verval en de ontbinding. Hij zal overigens niet anders kunnen. Volgens Toynbee komt het ineenstorten van een beschaving voort uit het falen van de scheppingskracht van de creatieve individuen; geen enkel scheppend kunstenaar zal zich met dit falen kunnen verzoenen. Hij zal opstaan tegen al wat zijn creatief vermogen bedreigt, hij zal reageren, tegen de waanzin van het collectivisme, tegen de dictatuur van het materialisme, tegen de mateloze zelfzucht die de menselijke gedragingen regeert. In de grote roman *Het dal van Hinnom* heb ik ondubbelzinnig positie daartegen gekozen onder meer in volgend fragment waarvoor ik, in aansluiting op mijn beschouwingen van zo-even, uw aandacht zou willen vragen. Het is namelijk dié passage, waarin Noëlla Roseboom op bezoek is bij haar vriend en medehuurder, de uitgeweken Oekraïense boekbinder Zapotin. Ik heb opzettelijk deze passage gekozen, omdat zij wil aantonen dat twee mensen van een verschillende nationaliteit, die beiden in materiële en morele nood verkeren, over de staatkundige grenzen heen en tegen alle religieuze en maatschappelijke vooroordelen in naar elkaar kunnen toegroeien in een serene, harmonische verhouding, gebaseerd op wederzijdse waardering en genegenheid – omdat deze passage wil aantonen dat wij allen, waar ter wereld wij ook geboren zijn, één gemeenschappelijk vaderland hebben, een vaderland zonder grenzen en geregeerd door het menselijk hart. Ziehier dus dit fragment :

Hij reikte haar haar kopje aan, alsmede een plakje cake op een apart schoteltje. Buiten werd de wollige, ingesneeuwde avondstilte plots verscheurd door een reeks storende, wereldse geluiden: aan de overkant van de straat werd een klemmende deur knarsend opengetrokken, een schelle stem verwelkomde de kerstvisite, de kerstvisite veegde haar

schoenzolen schoon aan de schrabber, het vrolijke gemengde koor van balkende bassen en gillende sopranen verzwakte tot een dof gezoem en toen sleepte de deur weer knarsend over de opgewerkte drempel. Kerstbomen, geluksbomen, pijnbomen, dacht Noëlla, het onmetelijke woud van de Verenigde Naties van het Leven, waarin de wolven huilden en elkaar verscheuren. Zacht slurpend van de hete thee, zag ze weer de gezellige salon van de jutefabrikant voor zich, de wapperende vlammen in de haard, het aanzettafeltje met de pitmoppen en de fles Chateau-Neuf du Pape (een kurken ziel is een dobber op je geweten), de vonkende metalen bretelknipjes en Jaspers' rood verhit gezicht als een straalkacheltje, het kacheltje dat hij had willen aansteken om de slaapkamer voor te verwarmen (het leven is een laagvlakte). Dit alles behoorde nu echter tot het verleden. Het doek was gevallen aan het einde van het eerste bedrijf en omdat de enige toeschouwer zonder applaus de zaal was uitgerend, na de laagdravende monoloog van Blauwbaard, zou er nooit een tweede en derde bedrijf volgen. Het hele stuk was bij de eerste opvoering gevallen: de wansmakelijke one-man-show was gekelderd door een one-man-audience met een kurken ziel. Nou, het was maar goed ook. Het leven is géén laagvlakte en misschien is onze plaats inderdaad in de gemeenschap, Dmitri Andrejitsj Zapotin, onder de wolven en de wilde zwijnen. Misschien is ons aardse bestaan niet zinloos zolang jij, Dmitri Andrejitsj, een zetel hebt in de Verenigde Naties van het Hart, zolang mannen als jij vrouwen als ik op de thee vragen.

Tot hier dit fragment uit *Het dal van Hinnom*. Ook in een nieuwe, persklare roman heb ik ondubbelzinnig, en misschien directer, positie gekozen voor het Leven, voor het Hart, het Gevoel, de Droom, de Verbeelding – tegen de ontluistering van deze heilige waarden door onze moderne samenleving. Het boek is een pleidooi voor het individu, dat in onze gepantserde en geautomatiseerde beschaving verdrongen wordt en uitgestoten door de massamens, de kuddemens, de productieschakel. Als het individu ten onder gaat, gaat ook het menselijk Geweten ten onder, want de massa heeft geen geweten – alleen het individu heeft dat. Dit is een van de grondideeën van deze roman, waaruit ik, ter illustratie en ‘en première audition’, twee fragmenten voor u heb gekozen. Het eerste daarvan is een ‘monologue intérieur’ van het hoofdpersonage, het vervolgde individu, de idealistische en utopistische leraar Basile Jonas :

Ik keek naar de silhouet van de bouwkraan op de werf aan de overkant. Als een enorme galg tekende de kraan zich tegen de sterrenhemel af. Ik keek ook naar de sterren. Als kind had ik zo vaak 's avonds achter het raam naar de sterren zitten kijken. De meeste prenten in mijn sprookjesboeken hadden een flonkerende sterrenhemel als achtergrond; de lucht was marineblauw of violet en de sterren schenen als uit zilverpapier geknipt, ze waren verbazend groot en liepen in lange scherpe punten uit, als sterren in het ijs. Als ik dan achter het raam zat en naar de sterren opkeek, waande ik me in een sprookjeswereld. De sterrenhemel was een sprookjeshemel, de huizen waren van peperkoek en de vrouwen die de huizen uitkwamen waren feeën en heksen, en de hond die in de goot liep te snuffelen was een boze wolf. Zulke droomverbeeldingen waren toen nog mogelijk, want er bestonden nog geen bouwkransen en spanbetonnen skeletten die de illusie konden vernietigen, de verweerde bruinrode bakstenen gevels konden nog

aan peperkoek doen denken en de vrouwen hadden nog lange golvende haren tot op de schouders, zoals de feeën. Vandaag echter hadden de volwassenen de wereld aangepast aan hun eigen dromen en de sprookjesdecors afgebroken. Zelfs de woorden uit de sprookjesboeken hadden ze vervangen door andere, door het jargon uit hun eigen technische en wetenschappelijke handlexicons; zo spraken ze niet meer van sterren, maar van de astrofysica, het interplanetair verkeer en de kosmische stralen. In zo'n wereld kon inderdaad geen plaats meer zijn voor godsdienst, muziek en poëzie. Men kon de heiligen nogal moeilijk uitbeelden met een nimbus van kosmische stralen, de astronauten kon men zich nu eenmaal niet voorstellen met een vioolkist onder de arm en zelfs het genie Eggerwald zon geen gedicht kunnen schrijven over de bodemstructuur van de satellieten van Jupiter.

Het tweede fragment is geen monoloog, maar een dialoog tussen Basile Jonas en diens gewezen viooljuffrouw Isa Baert. Deze juffrouw Baert was enkele jaren tevoren nog een gevierde violiste met een internationale reputatie, maar op zekere dag heeft zij zich, ontgoocheld en mensenschuw, uit het concertleven teruggetrokken. Ze heeft geen pluk haar meer op haar hoofd, geen wenkbrauwen, geen wimpers. Die kaalheid heeft ze overgehouden uit een tyfusbesmetting tijdens een concerttournee in Silezië. Het gesprek dat volgt heeft plaats in de flat van juffrouw Baert, in het bijzijn van Martha Simons, een van Basile Jonas' jonge vrouwelijke leerlingen:

Over het lelijke gezicht van Isa Baert gleed een uitdrukking van smart en verbazing, die dit gezicht nog lelijker maakte.

‘Mijn beste meneer Jonas, u maakt het me ontzettend moeilijk. God weet dat ik u graag zon willen helpen, maar alles bij mekaar ... de omstandigheden in aanmerking genomen...’

Haar gezicht verschrompelde. Ze vermeed mijn blik en toen mijn ogen vruchteloos de hare zochten, toen ik haar wonderlijk blauwe baby-ogen niet meer vond, toen werd ze zo lelijk als de nacht. Ik schrok ervan en durfde haar niet meer aan te kijken. Alles bij mekaar, de omstandigheden in aanmerking genomen, dacht ik. Ik wist wat ze onder de omstandigheden verstond. De omstandigheden, daarmee bedoelde ze Johan Drexeler, en ‘mon ami Julien’, en de anderen – daarmee bedoelde ze het georganiseerde geheel van de technocratische en kapitalistische machten waarvan Drexeler en ‘mon ami Julien’ en de anderen de hefbomen waren. Ze was bang; ze had geleerd deze machten te vrezen, die te vergelijken waren met een monsterachtige machine, een raderwerk dat de kwetsbare enkeling greep en vermorzelde.

‘Ik hoop dat u me begrijpt’, fluisterde ze. ‘Ik sta op de zwarte lijst. Vroeg of laat komt u daar ook op, gelooft u me maar. U hebt te veel moed. Door moedig te zijn probeert u uzelf als individu te bevestigen en als zodanig betekent u een gevaar voor de moderne samenleving, die slechts de kudde erkent. Men zal van u een lafaard maken zoals men van mij een lafaard heeft gemaakt. Een lafaard of een paria. Voor mensen zoals wij loopt er geen weg naast.’

‘Waarschijnlijk hebt u gelijk’, zei ik. ‘Maar wij mogen het nooit opgeven. Wij vertegenwoordigen het geweten van de wereld. Wij zijn de achterhoede. We zouden ons schuldig maken aan een misdaad tegenover de mensheid, als we de witte vlag hesen.’ De stad zoemde als een transformator. Ik keek naar de oranje vlekken op de Dalmatische hoofddoek, om het lelijke gezicht van juffrouw Baert niet te moeten zien. Van uit mijn ooghoeken werd ik gewaar hoe Martha zo onopvallend mogelijk de hand naar haar mond bracht en een geeuw onderdrukte. Het gesprek verveelde haar. Ik besloot er een einde aan te maken en juist toen ik wilde opstaan, zei juffrouw Baert : ‘Eigenaardig, de priester die me tot het geloof heeft teruggebracht zei bijna woordelijk hetzelfde.’

‘Dat verwondert me niet’, zei ik. ‘Ook hij maakt deel uit van de achterhoede. Hoe is zijn naam? Woont hij hier in de buurt?’

‘Vlakbij, in de Fonteinstraat. Lemaire is zijn naam, kanunnik Lemaire. Een beetje zonderlinge man met een rusteloze geest. Als jonge missionaris heeft hij drie jaar in Chinese gevangnissen doorgebracht. Bij zijn terugkeer in Europa heeft hij vruchteloos getracht een nieuwe congregatie te stichten; het aartsbisdom verzette zich ertegen en weigerde de procedure bij het Vaticaan in te leiden. Maar hij heeft het idee nooit opgegeven. U moest eens met hem gaan praten. Misschien kan hij u helpen.’

‘Ja’, zei ik, ‘waarom niet?’

Ten slotte trachtte ik toch ook, op mijn manier, een nieuwe congregatie te stichten. Een lekencongregatie : de Congregatie van het menselijk geweten ter bescherming van de rechten van het individu.

Waarde luisteraars, ik zon het graag aan uzelf overlaten om in dit laatste fragment, en ook in beide vorige, de sleutelwoorden op te sporen. Dit is vast geen moeilijke opgave, ze springen er zó uit : de Verenigde Naties van het Hart, de Achterhoede, de Congregatie van het Menselijk Geweten. In deze sleutels, in deze leidmotieven ligt mijn persoonlijk engagement gekristalliseerd, en misschien kan ik ze voor de gelegenheid nog meer vereenvoudigen : HART en GEWETEN. Met Bacon zou ik durven zeggen: ‘Come home to men’s business and bosoms!’ (Terug naar de menselijke aangelegenheden en naar het menselijk hart!) en tegenover de eis van Meredith, in Vlaanderen overgenomen door Vermeylen, een eis om ‘more brains!’, zou ik durven stellen: ‘more conscience!’. Wij hebben voldoende verstand. Wij hebben te veel verstand. Wat wij nu nodig hebben is MEER GEWETEN, om de grenzeloze en schrikwekkende aanspraken van ons verstand in te dijken. Ik ben er stellig van overtuigd dat, wanneer de gezamenlijke Nederlandse literatuur zich in deze zin ontplooit, wanneer zij de moed heeft om toe te treden tot de ‘Verenigde Naties van het Hart’ en de ‘Wereldcongregatie van het Menselijk geweten’, zij zonder moeite de weg zal vinden naar het buitenland en in de Europese literatuur de plaats zal innemen die haar toekomt. Het is niet alleen noodzakelijk dat schrijvend Nederland en schrijvend Vlaanderen zich door een gemeenschappelijke taal en gemeenschappelijk verleden verbonden weten, maar ook door een gemeenschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel, met andere woorden: door eenzelfde moedig en vrijmoedig getuigenis voor de bedreigde menselijke waarden.